

Neišeiti iš kalbos namų

*Skelbiame **Marijaus Šidlausko** kalbą, sakytą gegužės 7 d. Signatarų namuose surengtuose Spaudos pusryčiuose, skirtuose Spaudos atgavimo, kalbos ir knygos dienai paminėti.*

Mieli ir garbūs lietuvių kalbos bičiuliai,

Kalbos šventė sukvietė mus į Signatarų namus, garbingiausią tautos apsisprendimo ir valstybės atkūrimo vietą. Čia ir dabar kreipdamasis į jus šiuose namuose, pradėti norėčiau nuo kalbos ir kultūros atminties. Minint valstybės šimtmetį šiandieninėse kalbos pagerbimo iškilmėse tebus prisiminti kalbai išipareigoję kultūrininkai, mūsų modernios valstybės amžininkai. Tai prieš šimtą metų gimę poetai Leonas Švedas ir Vytautas Eidukaitis, prozininkas Juozas Bulota, kritikai ir literatūros tyrinėtojai Vytautas Aleksandras Jonynas, Vincas Natkevičius, Juozas Lebionka, vertėjai Ramunė Ramunienė, Eduardas Astramskas, Juozas Subatavičius.

Kaip ir minėti kalbos kūrybos ir kultūros žmonės priklausau literatų gildijai. Nepriklausau kalbos didmeistriams, kurie, kaip Arvydas Šliogeris, galėtų pasakyti – kalba yra mano likimas. Tačiau kartu su Martinu Heideggeriu tvirtai tikiu, kad kalba yra būties namai, egzistencinis žmogaus prieglobstis, o mąstytojai ir poetai yra šio prieglobsčio sargai. Tą patvirtina ir Biblijos ištarmė, kad pradžioje buvo Žodis – didysis būties steigėjas ir palaikytojas, globiantis ir saugojantis mus nuo nebūties tamos. Be kalbos namų žmogus būtų amžinas benamis ir našlaitis. Kalbėdami liudijame buvimo namuose tikrumą, su kuriuo ištariame žodžius *labas, sudie, ačiū, prašau, atleisk*. Namuose galima šnekėtis susėdus prie stalo arba tylėti, juoktis ir verkti, galima ginčytis ar, iškilus reikalui, pasibarti. Žinia, namai gali pasidaryti ir pragarai, tačiau be namų – negerai. Per kalbą ar jos pauzes juntame namų gyvybę, jų jaukumą ir šilumą, patiriame būtiškosios pilnatvės jausmą, tą išsipildymo slėpinį, kuriam priklauso ir šnekėjimo fizika, ir tylėjimo metafizika. Dovanodama mums prasmingo buvimo kartu pilnatvę, jungdama asmenį su bendruomene kalba mums primeną nesenstančią tiesą, kurią dar savo „Postilės“ prakalboje įtvirtino Mikalojus Daukša: „Kalba yra bendras meilės ryšys, vienybės motina, pilietiškumo tėvas, valstybės sargas.“

Namai – pastovumo ir harmonijos citadelė, nepakeičiama ir neatšaukiama vieta, mūsų egzistencijos *sacrum*. Čia išsisklaido ir pražysta žmogaus intymioji būtis, palaikoma kolektyvinės atminties ir maitinama genties, giminės kraujo. Vydūnui, kurio metus šiemet minime, atrodė, jog kiekviena tauta kūrėsi kalbą pagal kūną gaminantį kraują. Iš kraujo ryšių, siejančių su tėvais, broliais, seserimis, gimsta brolystė, pasitikėjimas, bendras meilės ryšys. Šitaip namai įgyja dvasinį ontologinį matmenį, gimtinis lizdas išsiplečia iki gimtojo krašto, šitaip susilieja gimtinė ir tėvynė. Savieji namai ir gimtoji žemė tampa vieta, apie kurią Aistis galėjo ištarti: „Gera čia gyvent ir mirti! / Gera vargt čia, Lietuvoj!..“ Aisčiui gimtieji namai yra ir metafiziniai sielos namai, į kuriuos po visų vargų visi sugrįšime. Gimtieji namai ir gimtoji kalba – tai viso gyvenimo alfa ir omega, nes per gimtąją kalbą mūsų būtis išsipildo visu savo tūriu, esmingiausiai ir autentiškiausiai. Tai skydas, kuriuo savąją būtį giname nuo nebūties. Tautos gyvybės kvapas, anot Vydūno.

Tačiau namai ne tik idilė. Juk nebūna namų be dūmų. Namuose vaikai kartais sukyla prieš tėvus, brolis pakelia ranką prieš brolių. Vaikai kartais pabėga iš namų – bet tik tam, kad į juos sugrįžtų. Suaugę taip pat paliekame namus, tačiau norime ir ieškome būdų į juos sugrįžti, stengiamės jų neužmiršti. Mylinčių tėvų namai priglaudžia ir sūnų palaidūną, kai šis pasaulyje neranda ko ieškojęs, kai pasaulis apkarsta. Poetai – kalbos vaikai, norėdami savaisiais pirštais palytėti pasaulio tikrumą, augdami taip pat ima maištauti prieš savo motiną, nepasitikėdami išankstinėmis duotybėmis, tarsi tampa „sunkiai auklėjami“. Turėdamas galvoje savąjį augimą ir brendimą poetas Donaldas Kajokas sako: Kalbą, kaip ir mylimą moterį, reikia nors kartą išduoti, kad suprastum – be jos neišbūsi.

Poetai patvirtina – mūsų savastis nemoka byloti kita kalba, išskyrus gimtąją. Tik gimtojoje kalboje siela randa sau prieglobstį, jaučiasi kaip namie. Tačiau gimtųjų namų reikia ir pačiai kalbai. Lietuvos istorija primena, kad nuo Mindaugo laikų ilgus amžius buvome valstybė be valstybinės gimtosios kalbos. Savosios kalbos atsisakymas, kad ir kokios svarbios būtų to atsisakymo priežastys, buvo ir, deja, išlieka, lemtinga mūsų istorijos klaida. Priminsime, kad garsioji Daukšos „Postilės“ prakalba buvo parašyta lenkiškai, o Kazimiero teisynas (1468), Pirmasis Lietuvos Statutas, Bychovco kronika – senąja slavų bažnytine kalba. Tai faktas, kuriuo remdamiesi nutautinimo ideologai vėliau skelbė, kad Lietuvos gyventojai nepriklauso lietuvių tautai (šiai tuomet belieka priklausyti lenkams arba rusams), ir kad apskritai istorinė lietuvių tauta tėra mėgėjiški romantikų svaichiojimai. Šiandieninė lietuvių kalbos būklė rodo, kad valstybinės kalbos svarbos toli gražu

nesuvokiame, kad tik kartojame Daukšos žodžius, jog kalba yra *pilietiško tėvas ir valstybės sargas*, tačiau iki šiolei šių žodžių prasmės nesuvokiame ir jais nesivadovaujame. Užtrenkta kalbinė klausa neišvengiamai veda į etinį, ontologinį kurtumą, tokį akivaizdų šiuolaikinio pasaulio vertybių sumaištyje.

Dabartinė civilizacija moko patogiai vegetuoti ir vešliai atrodyti, skatina kolekcionuoti malonumus, ragina būti konkurencingiems. Kalba moko prasmingai būti, gyventi savą, neprimestą gyvenimą. Tokį, kuris gyvenamas savo namuose – savo Lietuvoje ir savo žemėje – žmonių, o ne bekalbių manekėnų ar išmaniųjų telefonų zombių planetoje. Postmodernioji vertybių sujauktis dažnai tėra vertybių hierarchijos apvertimas – viršus keičiamas vietomis su apačia, vietoj galvos karaliauja pilvas ir tai, kas žemiau pilvo. Vertę atstoja kaina, ir toną ima duoti išmanieji cinikai, visada žinantys kainą, bet niekad neišmanantys vertės. Pagal kintančias rinkos kainas, o ne pagal gyvybines išgales šiandien vertinama ir žemė, namai. Dabar gali pardavinėti ne tik kraują ir inkstus, bet ir slaptą informaciją, žmoną ir vaikus. Išmaniai apverčiama intymumo/viešumo ašis: intymumas išviešinamas, išūliai braunantis į privačias paslaptis ir miegamuosius, o tai, kas turėtų būti vieša ir skaidru, užtamsinama. Tokia panorama ir žinios, kuriomis mus dosniai maitina gimtoji žiniasklaida, verčia klausyti, kas yra atsikę su mūsų būties namais, kodėl juose leidžiame mūsų egzistencijos *sacrum* pavirsti egzistencijos *profanum*? Atsigręžę į šiandieninę išsivaikščiojančios Lietuvos realybę matome – čia yra namų, kurie pavirtę blogio irštva, namų, kuriuose tvyro smurto ir nužmogėjimo pragaras, kur smurtaujama ir žudoma. Kaip pavadinti šį pragarą lydinčias žodines orgijas? Palikę galimus atsakymus kriminalinėms tarnyboms užduokime sau kiek filosofiškesnį klausimą: Ar gali gimtieji namai taip apkarsti, kad iš jų išeitume suvisam? Ir pasvarstykim – juk suvisam, t. y. ir metafizine prasme, atsisakę namų ištirpstame pasaulio triukšme ir galiausiai dingstame nebūties tamsoje. Gi suvisam sugrįžę į namus renkamės amžinybę, įgyjame kalbos – amžinųjų būties namų – prieglobstį. Dar paklauskime savęs – ar suvisam išeiname tik neteisingai išvaryti, ar vis dėlto ir kažką skaudžiai, nepataisomai išdavę? Sąžiningas svarstymas apie kalbos namus leistų įvertinti šias abi – išėjimo ir sugrįžimo – perspektyvas, kviesdamas, kol nevelu, statyti sugrįžimo tiltus, o ne juos deginti. Tokie sugrįžimo tiltų statymo darbai turėtų būti pirminis mūsų tautos ir valstybės rūpestis, gyvybinis jos ateities laidas. Nes rūpestis kalba – niekuo nepakeičiama valstybės strategijos dalis, o ne konjunktūrinis šūkis ar įvaizdžio rėmeliai. Tai svarbiau už mūsų trumpalaikį *atrodymą* – tai įsakmi mūsų *buvimo* istorijoje realija, tikra kaip istorinio trumparegiškumo priekaištas ir nerimas dėl

ateities.

Vienas didžiausių dabarties pasaulio iššūkių – ekologinis, kuris neatskiriamas nuo kalbos ekologijos. Akivaizdu, kad sveikos ir švarios kalbos teritorija grėsmingai traukiasi. Ji mažta, kaip mažėja neužterštos gamtos – oro, vandens, žemės plotai. Dugdami nuo nešvaros, metamės į kitą kraštutinumą, imame kovoti dėl absoliutaus švarumo, netgi sterilumo – ne ką mažiau grėsmingo. Dabar kalbą reikia jau ne tik taisyti – privalu ją gydyti, o kartais ir reanimuoti, idant nereikėtų laidoti. Kalbą, kaip gyvą organizmą, galima lyginti su augalu, o jos taršą – su invazine augmenija bei gyvūnija. Ar ne per daug pastaraisiais dešimtmečiais lietuvių kalboje prisisėjo gausialapių lubinų ir Sosnovskio barščių? Ar ne per gausiai prisiveisė nuodėgulinų ir juodažiočių grundalų, dėl kurių nyksta lašišos ir lydekos? Ar ne per dažnai lituanistas, o ir šiaip valstybinę kalbą gerbiantis pilietis turi klausytis ir matyti, kaip, čepsėdama iš pasitenkinimo savimi, triumfuoja viešoji puskalbė, nes jai *kažkas- kažkaip- tame- tarpe- gaunasi*. Toji puskalbė plūsta nelyginant nuodėguliniai grundalai, kurių vardas – legionas. Parazituojanti kalba, kaip ir invazinė flora ir fauna, dauginasi juo smarkiau, juo mažiau ja ženklinamos ir šitaip naikinamos tikrovės. Ji įsikrausto į būties namus, išūliai išvarydama senuosius gyventojus, sodus užleisdama piktžolėmis, o sodybas paversdama veltėdžių atėjūnų veisyklomis.

Kaip sakyta, gimtųjų namų reikia ir pačiai kalbai. Kalbos ir būties vienis – buvimo pilnatvės siekiamybė, bet jų sąveika – gyvas procesas, vienis ir įtampa sykiu. Kalba gali atitrūkti nuo būties, o būtis, tapatinama su buitimi – nuo kalbos. Apie kalbos ir būties išsiskyrimą byloja mūsų priežodis: Žodžiais kailinių nepasiūsi. Arba Rytų posakis: Galima šimtus kartų kartoti *chalva*, bet nuo to burnoje nepasidarys saldžiau. Kalba galima prisidengti, galima *joje* ir pasislėpti. Pasislėpti galima ir *už kalbos*. Pasak Vydūno, „kalba gali būti labai turtinga ir tūringa, bet žmonės, kurie ją vartoja, yra viduje skurdūs ir neturi nieko, kas verta būtų apreikšti“ (I, 491). Būtį praradusi kalba virsta antrine tikrove, atvaizdu, arba, kaip pasakytų Jean‘as Baudrillard‘as, simuliakru. Nubūtinta kalba narciziškai užsižiūri į save, galiausiai panirdama į užmaršties tylą. Vien savimi užsiėmusi kalba galiausiai virsta arba ideologijų melu ir prievarta, arba plepalais, o tai labai paranku tiek politinės galios, tiek masinės kultūros diktatūroms.

Neišeiti iš kalbos namų – reiškia ir neišvartyti jos iš būties namų. Iš didelio rašto neišeiti iš krašto. Necenzūrine leksika putojantis spektaklis *Išvarymas*, atpažintas ir pripažintas ir už Lietuvos ribų – vis dėlto ir išsivarymas iš gimtosios kalbos,

okupacinės kalbinių grundalų kariaunos išsileidimas į lietuvių kalbos teritoriją. Nes keiksmas – desperatiška kalbos konvulsija ir kapituliacija, jos priešmirtinis šūksnis, paskutinioji. Juk ką nors iškeikti, išplūsti – vadinasi, išvadinti paskutiniais žodžiais. Po paskutinių žodžių paprastai eina brutalus, destruktivus veiksmas – jau nebe simbolinis būties namų griovimas. Nepraustaburniška kalba, tai, ką poetas Henrikas Čigriejus yra pavadinęs verbaliniu chamizmu (subtili užuomina, kad nepadorumui apibūdinti geriau tinka ne gimtosios kalbos žodžiai), braunasi į literatūrą, įsivaizduodama esanti tikroviškumo laiduotoja. Tačiau keiksmažodžiai literatūroje – tik atrodymo iliuzija, kūrybinės valios pasidavimas kūrybinės drąsos regimybei. Jeigu namuose keikiamasi ir smurtaujama, tokių namų niekas nevadina nei drąsiais, nei kūrybiškais. Pykčio ir blogio energija, kaip ir invazinės rūšys, visada plūsta savaimė. Šiam plūsmui nesipriešinti ir tapatinti jį su būties autentika reikštų išduoti savo asmeninio buvimo, kaip unikalios būties dovanos ir malonės, tiesą. O keiksmas nuasmenina, leidžia pasislėpti anoniminėje minioje, šitaip atblokdamas formą į beformį chaosą. Sugražinti kalbą, o su ja ir mus į būties namus gali ne burnojimas, o kuriamasis santykis, kylantis iš abipusio pasitikėjimo, pagarbos ir meilės. Kalbos būties kūryba visais laikais užsiėmė grožinė – pabrėškime šitą žodį – literatūra ir poezija. Ir gal ne pats prasčiausias tokios kūrybos vaisius esame mes, modernioji lietuvių tauta, atgimusi iš filologijos ir istorinės literatūros.

Čia galima pridurti, kad viešojoje erdvėje apskritai sunyko ir išsigimė gėdos jausmas (anksčiau sugėdintos mergaitės parausdavo, dabar paraudusios susigėsta), prašapo kultūriniai aristokratai – užtat priviso chamų, snobų ir netikrų pranašų. Populiaru tapo žodžius ne rinktis, o jais svaitytis, brukti ar tēkšti. Nebaudžiamai tyčiotis ir žeminti, nešvariose rankose laikant aštriausią instrumentą – juk liežuvis skaudesnis už botagą. Tą gerai išmano visų šalių anoniminiai internautai. Ką gi, kasdienės kalbos vartosena turbūt iškalbingiausiai atspindi mūsų laikų moralinę sąmonę. Ir politikos kultūrą, nuo kurios priklauso kultūros politika. Pasižiūrėjęs televizines seimo posėdžių transliacijas, Vaižgantas tik palinguotų galva – susirinko žvirbliai seimuoti... Ak, jei politikos žvirbliai ir visas ministrų kabinetas žinotų, jog lotynų kalbos žodis *minister* reiškia *patarnaujantis, tarnas*; ir kad *ministras* ir *menestrelis* yra tos pačios šaknies – gal tada ir jų televizinės trelės nebūtų tokios demagogiškos, ir atsistatydintų grakščiau... Per radiją girdžiu nuotaikingą dirigento pasisakymą – į operas publika gerai vaikšto, ypač premjeras. Žinia, premjerą tokia žinia pamalonintų, bet juk Lietuvoje *premjeras* nėra kada vaikščioti į *premjeras*...

Vydūnas mums primena, kad kalba auga su šviesėjančia ašaine sąmone, su išigalinčiu žmoniškumu (I,484). Kalba turi išikurti sąmonėje, joje užaugti ir subręsti. Žmogaus kalbumas, kalbinė vaizduotė, formuojasi iš mažens. Puikiai suprantame, koks svarbus šiame augimo ir auginimo procese mokyklos ir visos švietimo sistemos vaidmuo. Tačiau randasi filosofų ir pačių kalbininkų, suvokiančių šią svarbą labai savotiškai ir skelbiančių, kad valia kalbėti kaip norime, kad viešųjų kalbos dalykų nereikia tvarkyti ir prižiūrėti, nes kalbai esą reikia netrukdyti natūraliai plėtotis. Negana to, privalu, remiantis objektyviais tyrimais, tas natūralios plėtotės tendencijas teoriškai įtvirtinti ir jomis vadovautis praktiškai. Gi pastangas kalbos reikalų nepalikti savieigai, sergėti jos tapatybę ir ginti jos orumą šie sociolingvistiniai kalbos strategai pavadina ne kuo kitu, o kalbos ideologija, pastarąją laikydami represyvia, retrogradiška atgyvena, kurią dera kuo skubiau numarinti. Bet juk šitaip įteisiname nuostatą, kad nereikia tvarkyti savo namų, kuopti savo kiemo, o tokia naujiena itin pradžiugintų invazinius rajūnus. Tada gal ir mokykloje nebereikia mokyti gramatikos, taisyti klaidų – galime netrukdomi kalbėti „norma-a-aliai“. Tačiau vadinamąja *normalia* kalba žmonės tik techniškai aptarnauja save ir savo buitį, neieškodami ar jau nebegalėdami rasti savo būties namų ir buvimo juose prasmės. „Normalia kalba nerašė nė vienas geras poetas“, – rašė geras poetas Sigitas Geda. Kitas geras poetas Donaldas Kajokas priduria: Prastam poetui kalba – priešas, geram – tikslas, didžiam – šventas įrankis (Komentarai, 277).

Sveikas protas provokuoja – pabandykite objektyviai statistiškai iširti, koks procentas Lietuvos piliečių pasisveikina *priviet*, o atsisveikina *nu davaj*, neskiria ilgųjų ir trumpųjų balsių, o nosinių nepripažįsta nei rašte, nei kišenėje. Ar jau tiek apjakome, kad mokyklinio švietimo bejėgystę ir suįžūlėjusį nemokšišumą laikytume natūraliomis tendencijomis? Objektyviems sociolingvistiniams tyrimams – o ne masiškai parazituojančioms *ty-y-y-rimas* – itin praverstų žurnale *Reitingai* (2016 gruodžio 6, Nr. 2) pateikiami duomenys: nemėgstamiausia disciplina – lietuvių kalba; tik septintadalyje (50 iš 366) bendrojo ugdymo mokyklų abiturientų lietuvių kalbos ir literatūros egzaminų vidurkis perkopia 50 balų (iš 100); likusiose 316-oje mokyklų balai pasiskirsto nuo 4 iki 49 – 2016 m. duomenys. Žvelgiant *cum grano salis*, kalbos laisvintojų ir jos prievaizdų nesusikalbėjimas ir susipriešinimas – ir iš nacionalinio pomėgio niautis ir žnaibytis, užuot dirbus darbą. Vienoje barikadų pusėje – laisve vadinamas neatsakingas atsipalaidavimas, kitoje – žūtbūtinė gynyba, kurioje vėlgi persidengia ir aukščiausias sąmoningumas, ir instinktyvus, o tarpais ir dirglus slėpimasis nuo besikeičiančio pasaulio. Kalbos

virtotojai juk esame visi, ir todėl nė vienas nesame be kaltės.

Su kalbos reikalais glaudžiausiai siejasi visos mūsų lituanistikos, humanistikos būklė – jau banalu ją vadinti kritine, tad pavadinkime chroniška. Lituanistai neturėtų reikalauti išskirtinumo sau kaip profesinei grupei. Kaip ir kitos panašios grupės, jie nėra pavyzdinio tyrumo ir kompetencijos grynuliai, kaip ir mokytojai ar gydytojai, nors iš pastarųjų galėtų pasimokyti organizacinių gebėjimų. Ir vis dėlto lituanistai turėtų reikalauti išskirtinumo lituanistikai kaip gyvybiniam tautos ir valstybės kultūros centrui, kaip giliausiam ir nepamainomam idėjų bei vertybių, pozityvaus kūrybingumo ir sykiu kritinės refleksijos bei savianalizės aruodui. Reikalauti, kad lituanistika nebūtų ignoruojama, atidėliojama ir žeminama iki *Second Hand* parduotuvių prekės, o lituanistų balsas nebūtų balsas tyruose. Lituanistai negali išeiti iš kalbos namų, tačiau savo valstybėje neturėdami deramų darbo ir gyvenimo sąlygų, jie jaučiasi išvaromi iš būties namų. O juk abu šie namai, kaip norėtų patvirtinti ir šie svarstymai, stovi ant bendro pamato.

Tebūna dar kartą patvirtinta: būties namus steigia kalba, kalbos namus palaiko auganti ir auginanti gyvybė, kalbos namų siela. Ir sąžinė, kurią taip jautė Justinas Marcinkevičius, raginęs eiti kalbos tiesumu. Šitaip eidami neužmiršime, kad mūsų prigimtinis žodis reiškia ir pažadą, įsipareigojimą – duoti žodį. Jeigu esame jį gavę, turime ir duoti. Perduoti. O davę žodį – jo nelaužyti. Ne iš-duoti. Ne par-duoti. Eiti kalbos tiesumu ir neišeiti iš žodžio namų.

pasauliolietuvis.lt